

## ПІДСТАВИ ДЛЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННИХ ДІЙ З ПЛАТІЖНИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ

Олександр МЕДВЕДЕНКО,  
адвокат

Київської міської кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури

### SUMMARY

The complex research of factors has been carried out that together constitute the base of the criminalization of violation of the order of production and circulation of documents for transfer, payment cards and other means of access to bank accounts, e-money, equipment for their production. The author makes a conclusion that criminalization of illegal actions with payment instruments, due to: the economic factor, which indicates the importance of public relations in the sphere of non-cash payments; legislative regulation of normal functioning and development of social relations in the sphere of circulation of money, that is why they are placed under the protection of the criminal law; danger of illegal actions with payment instruments and the relative abundance of these acts; Ukraine's international obligations.

**Key words:** criminalization, monetary system, payment instruments, criminal law.

### АНОТАЦІЯ

Здійснено комплексне дослідження факторів, які у своїй сукупності становлять підстави для криміналізації порушення порядку виготовлення й обігу документів на переказ, платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, обладнання для їх виготовлення. Автор доходить висновку, що криміналізація незаконних дій з платіжними інструментами зумовлена такими чинниками: економічним фактором, який вказує на важливість суспільних відносин, що складаються у сфері безготівкових розрахунків; законодавчим регулюванням нормального функціонування й розвитку суспільних відносин у сфері грошового обігу, через що їх охороняє кримінальний закон; небезпекою незаконних дій з платіжними інструментами і відносною поширеністю цих діянь; міжнародними зобов'язаннями України.

**Ключові слова:** криміналізація, грошова система, платіжні інструменти, кримінальне законодавство.

**Постановка проблеми.** Зумовленість криміналізації будь-якого діяння визначається різними за своєю значимістю соціальними, політичними, психологічними та іншими чинниками, установлення й розкриття яких дає змогу пояснити необхідність охорони правового порядку випуску та обігу платіжних інструментів, діяльності суб'єктів господарювання у сфері грошового обігу, підвищити наукову обґрунтованість змісту закону. Ці чинники в сукупності і являють собою підстави для криміналізації.

Дослідження підстав для криміналізації щодо незаконних дій з платіжними інструментами в юридичній літературі ще не проводилось.

**Вклад основного матеріалу.** Загалом існує багато різних поглядів стосовно підстав для криміналізації. Спираючись певною мірою на ці дослідження, вважаємо, що при криміналізації суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із незаконними діями з платіжними інструментами, доцільно враховувати насамперед такі чинники:

1) економічний (показує важливість національної грошової системи, банківської діяльності, а саме сфери грошового обігу, для розвитку господарських відносин, реформування економіки та забезпечення економічного розвитку країни; поширеність окремих видів платіжних інструментів);

2) нормативний (відображає зумовленість кримінально-правової охорони учасників грошового обігу, визначає коло їх прав і обов'язків, межі захисту їх законних інтересів, а також інтересів держави в грошовому обороті);

3) кримінологічний (визначає суспільну небезпеку незаконних дій з платіжними інструментами, розмір шкоди, заподіяної суспільству; поширеність відповідних діянь, що підлягають криміналізації);

4) порівняльно-правовий (демонструє практику кримінально-правової охорони платіжних інструментів в інших країнах і вказує на гармонізацію положень національного кримінального законодавства та законодавства інших країн).

Економічний чинник зумовлює економічну необхідність кримінально-правової заборони незаконних дій з платіжними інструментами.

Одним із стратегічних напрямів розвитку грошової системи України є запровадження безготівкових розрахунків у сфері торгівлі й послуг. Таке завдання визначено, зокрема, Законом «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 р., указами Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 20 березня 2001 р. № 183 та «Про заходи щодо детінізації економіки України» від 25 січня 2001 р., Законом «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28 листопада 2002 р., Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» від 18 вересня 2012 р. й іншими нормативними документами.

У багатьох розвинутих країнах світу є намагання максимально зменшити готівковий обіг, для чого вживають різні види платіжних інструментів. Наприклад, поширена чекова форма оплати, використання платіжних карток та інші [1, с. 79]. Готівка становить незначну частину грошової маси: 5–7%. В Україні ж питома вага готівки в грошовому обороті гіпертрофовано роздута.

За оцінкою Банку міжнародних розрахунків, економіка України значною мірою орієнтована на переважне використання готівково-грошових засобів, оскільки 50% грошової

маси представлені готівковими грошима в обігу. Така орієнтація економіки не тільки знижує здатність банків бути фінансовими посередниками, а й підпитує тіньову економіку [3, с. 3].

Готівка дає поштовх для розвитку «тіньової економіки», а запровадження безготівкових розрахунків позбавляє тіньовий бізнес сприятливого підґрунтя.

Згідно з даними World Bank, в Україні 19% населення розраховується платіжними картками. Для порівняння: у Росії – 10%, в Білорусі – 8%. За використанням кредитних карток Україна випереджає такі європейські країни, як Польща (18%) та Греція (17%). Проте Україна ще значно відстає від Люксембурга (72%) та Фінляндії (64%) [4, с. 48–49].

Серед великого масиву платіжних інструментів найпоширенішим є платіжні картки. Найбільш відомий і розповсюджений у світі спосіб оплати товарів і послуг за допомогою кредитної картки через Інтернет.

Щорічні витрати на підтримку грошового обігу в Україні становлять не менше ніж 220 млн доларів США (без урахування супутніх витрат на транспортування, упаковку, перерахунок, облікові операції, контроль та охорону), тому навіть зниження на 20–25% потреби в готівці за рахунок введення нових платіжних інструментів – платіжних карток, може дати щорічну економію коштів державного бюджету, еквівалентну 60–100 млн доларів США [2, с. 72].

Для порівняння: витрати на обслуговування готівки в Німеччині становлять 12/5 млн євро в рік, ¼ витрат на обслуговування карток [5, с. 32–33].

Серед способів оплати в безготівковій формі в мережі Інтернет великого поширення набуває електронна торгівля – за допомогою використання електронних грошей. Електронні гаманці, на думку фахівців, можуть поліпшити економічну ситуацію в країні, адже економія від запровадження повноцінних безготівкових розрахунків за їх оцінками становить 1,0% від ВВП. Водночас світові експерти рекомендують Україні максимально перейти на електронні платежі, адже лише в Європі на них припадає 80% усіх розрахунків [6].

За даними Національного банку України, обіг електронних грошей (е-гроші) в Україні за період січень-вересень 2012 р. становив 1,164 млрд грн. Ця сума обігу електронних грошей, на яку користувачі здійснили операції з метою оплати товарів, за три квартали 2012 р. збільшилась майже в десять разів порівняно з показниками всього 2011 р. (116 млн грн).

Проте універсальність цих платіжних інструментів робить їх особливо привабливим об'єктом для злочинних посягань, а їх поява в системі безготівкових розрахунків неминує породила альтернативні правопорушення.

Саме через важливість суспільних відносин, які складаються між учасниками безготівкового грошового обігу (розрахункових відносин), їх охороняє кримінальний закон.

Імперативний метод, що застосовується в сучасних умовах для правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з організацією та функціонуванням грошового обігу і як особливого економічного процесу, і як сфери суспільного відтворення, де цей процес протікає, має на меті створення необхідних і достатніх умов для здійснення фінансової діяльності держави. При цьому держава за допомогою права прагне створити належним чином організоване середовище, яке передбачає наявність відповідних органів, необхідних інструментів, способів, засобів, правил, стандартів і процедур [7, с. 150].

Велике значення в соціальній зумовленості кримінально-правової заборони незаконних дій з платіжними інструментами має нормативний чинник. Його визначають норми Конституції України від 28 червня 1996 р., акти цивільного, господарського та інших галузей права, які регулюють діяльність суб'єктів грошового обігу.

Ст. 41 Конституції України передбачає, що кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю. З цього слід зробити висновок, що кожен громадянин має конституційне право здійснювати розрахунки.

Кожній людині надана свобода здійснення економічної діяльності, а її межі можуть бути встановлені державою в нормативно-правових актах. На сьогодні в Україні діє низка законів і підзаконних актів, які регулюють діяльність у сфері грошового обігу та відіграють важливу роль у становленні ринкової економіки й розвитку продуктивних сил в Україні: Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, закони «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про телекомунікації», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис» тощо.

Порядок випуску й обігу платіжних інструментів визначається Положенням про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням, затвердженим Постановою Правління НБУ від 19 квітня 2005 р. № 137, Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженою Постановою Правління НБУ від 29 січня 2001 р. № 22, Положенням про електронні гроші в Україні, затвердженим Постановою Правління НБУ від 04 листопада 2010 р. № 48<sup>1</sup>.

Розглядаючи кримінологічний чинник, слід зазначити, що безпосередньою та визначальною підставою для кримінально-правової заборони є підвищена суспільна небезпека.

Вивчення кримінальних справ про незаконні дії з платіжними інструментами приводить до висновку про високий ступінь суспільної небезпечності цього злочину, особливо з урахуванням способу його вчинення, заподіяної ним шкоди й виду вини.

Кредитно-фінансова система залишається найпривабливішою сферою, яка використовується для вдосконалення нових злочинних технологій. Кількість злочинів у цій сфері за останні роки зросла майже втричі й на сьогодні становить близько 9 тис. щорічно [8, с. 48]. Серед такого масиву злочинів мають місце і злочини, пов'язані з незаконними діями з платіжними інструментами, відповідальність за які передбачена ст. 200 КК України.

В Україні до прийняття нового Кримінального кодексу централізованого обліку злочинів, пов'язаних з незаконними діями з платіжними інструментами, не велося. Вони в основному кваліфікувалися як шахрайство або інший злочин проти власності, службовий підлог, підrobка документів тощо. Статистика МВС України й на сьогодні не виокремлює злочинів, пов'язаних із використанням платіжних інструментів, в окрему групу й обмежується даними реєстрації злочинів за ст. 200 КК.

Матеріали кримінальних справ свідчать, що злочини з використанням системи електронних платежів стали можливими в тому числі й через відсутність належного контролю за станом міжбанківських розрахунків з боку відповідних підрозділів НБУ.

Відносно незначна кількість таких злочинів та їх питома вага серед злочинів у кредитно-фінансовій сфері не відобра-

<sup>1</sup> Норми Положення розроблені з урахуванням вимог Директиви Європейського Парламенту та Ради Європи 2009/110/ЄС від 16.09.2009 р. про запобігання та здійснення діяльності емітентів електронних грошей, а також пруденційний нагляд за такою діяльністю.

жає реального стану речей у зв'язку з тим, що ця категорія злочинів характеризується високою латентністю. Безумовно, такий чинник, як латентність, не повинен залишатися поза увагою. Показники, які характеризують реальний стан, динаміку і структуру цих злочинів, далеко не завжди відображаються в статистичній звітності правоохоронних органів та судовій статистиці.

Згідно з даними, отриманими із закордонних джерел, у поле зору правоохоронних органів потрапляє лише 15% учинених злочинів, пов'язаних з платіжними картками. Адже ці злочини характеризуються довготривалістю, підготовленістю, високим рівнем професійності, конспірації та маскуванню цих суб'єктів, що затрудняє виявлення.

Банки чи інші фінансові установи, які емітують платіжні картки, не завжди повідомляють правоохоронні органи про махінації, учинені з їх картками. Часто керівники фінансових структур бояться зашкодити діловій репутації своїх установ, адже гучні «карткові» справи відлякують потенційних клієнтів. Отже, слід урахувувати природу відносин у фінансовій сфері, які будуються на взаємній довірі в платоспроможності суб'єктів платіжного обігу, що є основою підтримання їх авторитету у фінансово-кредитній сфері. Саме тому й пояснюється небажання банків та інших небанківських фінансових установ надавати відповідну інформацію про вчинення злочинів, пов'язаних із платіжними інструментами.

У світовому масштабі злочинці щорічно «заробляють» на махінаціях із платіжними картками близько 2 млрд доларів США [9].

За неофіційними даними, збитки від діяльності «карткових злочинців» в Україні становлять близько 1,0% обсягу операцій з картками. Згідно з вимогами міжнародних платіжних систем Visa та Europay, ця цифра не повинна перевищувати 0,14 [10]. НБУ заявляє про приховання банками реальних збитків, що зазнають від шахрайства із платіжними картками. Офіційна статистика (збитків від шахрайства з платіжними картками) ґрунтується на одиничних випадках: це суми збитків, підтверджені рішеннями судів. Інші збитки банки покривають за свій рахунок, щоб не показувати наявність «шахрайства».

Банкіри визначають рівень латентності близько 60% – це та кількість випадків, коли клієнти беруть відповідальність за розкрадання на себе й не повідомляють ні банк, ні правоохоронні органи. Такі дії клієнтів зумовлюються особистісними факторами: недовірою до правоохоронних органів, невірою у відшкодування завданих збитків, небажанням брати участь у розслідуванні факту вчиненого діяння тощо.

Значний вплив на рівень латентності цієї категорії злочинів має низька кваліфікація працівників правоохоронних органів, брак знання законів ринкової економіки, функціонування платіжних систем, організації переказу коштів, банківських технологій, що не дає змоги вчасно реагувати на скоєння суспільно-небезпечних діянь, які ми аналізуємо. Водночас існує і неправильна кваліфікація злочинів, що реєструються.

Відсутність в Україні більш-менш вагомих показників виявлення злочинів у сфері випуску й обігу платіжних інструментів, крім високої латентності й низки інших причин, пояснюється й невисоким рівнем розвитку ринку платіжних інструментів. Платіжні картки переважно використовуються як зарплатні проекти для отримання готівки [11, с. 12].

Показником рівня злочинності є відношення витрат платіжних систем від злочинів до обігу по карткових рахунках [12, с. 3].

Так, у Великобританії станом на 31 грудня 2000 р. в обігу знаходилось 100 млн кредитних, дебетових і розрахункових карток, сума карткових операцій зросла за рік на 9%, у зв'язку з цим керівництво Visa UK назвало країну «ринком, орієнтованим на картки». Проте у 2000 р. рівень шахрайства з кредитними картками підскочив до 55% та збитки від нього становили 296,6 млн фунтів стерлінгів, удвічі перевищивши суму збитків по всій Європі [13, с. 24]. У 2001 р. розміри втрат британських емітентів досягли приголомшуючого рівня – 411,4 млн фунтів стерлінгів (594 млн доларів США), що становило приріст обсягу шахрайств з платіжними картками на 30% [14, с. 22]. При цьому в поліції Великобританії виділяють найбільш поширені способи шахрайства з платіжними картками: 1) використання викрадених чи загублених карток без унесення будь-яких змін; 2) використання перекодованих дійсних карток; 3) використання повністю виготовлених (підроблених) карток [15, с. 116].

На сьогодні країни Європи, у т. ч. Великобританія, вжили багато заходів щодо протидії й у злочинців залишилось два способи шахрайства: перероблена картка та використання даних карток в мережі Інтернет.

«Карткова злочинність» – проблема в усьому світі, навіть коли вважається, що знайдені способи протидії, злочинці знаходять інші шляхи. Тому на сьогодні маємо таку статистику у Великобританії, де вперше з 2008 р. витрати від злочинних операцій з картками вийшли в країні витрати на 114% та становили 388 млн фунтів (626,5 млн доларів США). За даними організації Financial Fraud Action UK, шахрайства в Інтернеті за останні 20 років збільшилися удвічі, тоді як з використання підробок зменшилося наполовину. Пік шахрайства припав на 2008 р., за цей час воно скоротилось на 75%, і це стосується не тільки Великобританії. За 2011–2012 рр. шахрайства з використанням підробок у Великобританії знизилось на 17%, тоді як в інших країнах ця цифра підвищилася на 42% [16, с. 50–51].

Вихід України на широку міжнародну арену вимагає врахування в законотворчості міжнародного досвіду. Тому є цілком логічним розгляд порівняльно-правового чинника.

Необхідним кроком у сфері боротьби зі злочинністю є гармонізація кримінального законодавства України про відповідальність за незаконні дії з платіжними інструментами із законодавством Ради Європи та ЄС. 7 вересня 2005 р. Україна ратифікувала Конвенцію про кіберзлочинність (Будапешт, 23 листопада 2001 р.). Відповідно до Конвенції, рекомендується уніфікувати кримінальне законодавство з питань комп'ютерних правопорушень і передбачити відповідальність за них.

Комітет у справах законодавства при Раді Європи уклав два переліки: перший – перелік обов'язків для всіх країн, для включення до національних законодавств, мінімальний перелік правопорушень, другий – необов'язковий (вибірковий) перелік правопорушень для розгляду [17, с. 25].

Згідно з міжнародною практикою класифікації комп'ютерних злочинів, для зручності користування та статистичної обробки даних кожному виду злочинів надано відповідний код. Серед необов'язкового переліку (списку) правопорушень є правопорушення, пов'язані з комп'ютерним шахрайством (код QF). До такої категорії правопорушень, згідно з переліком, зараховане шахрайство з платіжними засобами – «Шахрайство та крадіжка, пов'язані з платіжними засобами та системами реєстрації платежів» (код QFP). Відповідно до кримінального законодавства України, за вчинення зазначених вище діянь передбачена кримінальна відповідальність у ст. ст. 190, 200 та 362 КК України.

Розвиваючись, Україна обрала напрям до членства в Європейському Союзі. Тому в процесі вдосконалення кримінального законодавства України заслуговує на велику увагу гармонізація його з кримінальним законодавством ЄС.

З метою запозичення чи іншого врахування положень, які стосуються незаконних дій з платіжними інструментами, слід звернути увагу на Рамкове рішення Ради Європи «Про боротьбу з шахрайством та підrobкою безготівкових платіжних засобів» (2001/413/ЮВС від 28 травня 2001 р.) [18, с. 220–226].

Згідно зі ст. 2 Рамкового рішення «Злочини, пов'язані з платіжними засобами», кожна держава-член вживає належних засобів щодо забезпечення того, щоб такі діяння були визнані кримінальним злочином, у випадку їх вчинення умисно, принаймні, стосовно кредитних карток, карток єврочеків, інших карток, виданих фінансовими установами, дорожніх чеків, єврочеків, інших чеків і векселів.

Серед запропонованих у Рамковому рішенні кримінально-карних діянь такі: 1) крадіжка або інше протиправне привласнення платіжного засобу; 2) підrobка або фальсифікація платіжного засобу з метою використання в шахрайстві; 3) прийняття, отримання, переміщення, продаж або передання будь-якій особі чи володіння вкраденим, або іншим чином привласненим, або підrobленим чи сфальсифікованим платіжним засобом, з метою його використання в шахрайстві; 4) шахрайське використання вкраденого, чи іншим чином протиправно привласненого, або підrobленого чи сфальсифікованого платіжного засобу [19, с. 97].

Потреба гармонізації вітчизняного законодавства стосується не тільки правового простору ЄС, а й інших наявних міждержавних об'єднань Європи. Так, ст. 20 статуту СНД від 22 січня 1993 р. зазначає, що держави-члени сприяють зближенню національного законодавства.

17 лютого 1996 р. Міжпарламентська Асамблея СНД ухвалила Модельний Кримінальний кодекс для країн – учасниць СНД [20], який, незважаючи на свій рекомендаційний характер, слугував зразком для створення національних кримінальних кодексів і в кінцевому підсумку має забезпечити формування кримінального законодавства, відносно єдиного для всіх країн СНД. Більшість КК країн СНД, учасники яких брали участь у розробці Модельного КК, забезпечили досягнення його мети, зокрема, створення подібних національних КК, що дає змогу правоохоронним органам учасників СНД проводити злагоджені дії в боротьбі зі злочинністю.

Так, ст. 274 Модельного КК передбачає відповідальність особи за виготовлення або збут підrobлених кредитних чи розрахункових документів. Необхідність кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері використання платіжних документів стала підставою для прийняття подібних норм у всіх країнах СНД.

**Висновки.** Викладене дає змогу зробити висновки про те, що криміналізація порушення порядку виготовлення й обігу документів на переказ, платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, обладнання для їх виготовлення зумовлена такими чинниками: 1) економічними чинниками; 2) тим, що законодавством України регламентується нормальне функціонування й розвиток суспільних відносин у сфері розрахунків; 3) небезпекою незаконних дій з платіжними інструментами й відносною поширеністю цих діянь; 4) міжнародними зобов'язаннями України.

#### Список використаної літератури

1. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : [монографія] / О.О. Дудоров. – К. : Юридична практика, 2003. – 924 с.

2. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг : [навчальний посібник] / В.Д. Лагутін. – 5-те вид., стер. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 199 с.

3. Социально-экономические выгоды от внедрения электронных платежей в России // Перспективы развития системы электронных карточных платежей в России. СЕМЕА-MemCom-MC0021-Sep-05-FSL-T © 2005 Visa International Servis Association, 112 с.

4. Western union анализирует. Исследование WORLD BANK // Карт бланш. – 2013. – № 2–3. – С. 48–49.

5. В Германии преобладают платежи наличными. Зарубежный опыт // Карт бланш. – 2013. – № 5. – С. 32–33.

6. Яровенчук Н. Нацбанк дозволив розрахунки електронними грошима у межах до 8 тисяч гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubr.ua/uk/tv/bankivskyi-sektor/nacbank-dozvoliv-rozrahunki-elektronnimi-groshima-u-mejah-do-8-tisjach-griven-177251>.

7. Алісов Є. Правове регулювання системи органів, що сприяють організації та функціонуванню грошового обігу в Україні / Є. Алісов // Вісник академії правових наук. – 2 (37).

8. Чернявський С. Економічне шахрайство у банківській сфері: щодо аналізу / С. Чернявський // Право України. – 2003. – № 7.

9. Афанасьев А.Ю. Проблемы предупреждения хищений денежных средств, совершаемых с использованием пластиковых карт и других средств электронного доступа / А.Ю. Афанасьев // Российский следователь. – 2003. – № 4. – С. 31.

10. Святенко А. Втрати від карткового шахрайства усередині більшій від допустимих: час серйозно зайнятися безпекою електронних гаманців / А. Святенко // Дзеркало тижня. – № 40(415). – 19–25 Жовтня 2002 р.

11. «Сегодня»: Как воруют деньги с пластиковых карт в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступу : [http://bin.com.ua/templates/news\\_article\\_big.shtml?id=32569](http://bin.com.ua/templates/news_article_big.shtml?id=32569).

12. Харченко В. Діяльність банків – 2004. Підсумки діяльності банків України на ринку платіжних карток / В. Харченко // Карт бланш. – 2005. – № 1. – С. 12.

13. Кто победит – банки или мошенники? [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bankmb.ru/1741>.

14. Британские карточные мошенники «снимают сливки» с процесса миграции на чип // Мир карточек. – 2002. – № 5–6.

15. Осика І.М. Боротьба з підrobленням пластикових карток: погляд з британських островів / І.М. Осика // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. Спеціальний випуск. Частина 2. Проблеми вдосконалення законодавства та практика його застосування з урахуванням прогнозу злочинності. – Луганськ, 1999. – С. 115–119.

16. Дивайт Д. (David Divitt). Alaric Systems Ltd. Жизненный цикл мошеннических операций / Д. Дивайт (David Divitt) // Карт бланш. – 2013. – № 7–8. – С. 50–51.

17. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері інформаційних технологій : [науково-практичний посібник] / [Б.В. Романюк, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, В.М. Бутузов] ; за заг. ред. проф. Я.Ю. Кондратьєва. – К. : Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2004. – 144 с.

18. Качка Т. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України acquis Європейського Союзу у сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом / Т. Качка. – К. : Реферат, 2004. – 288 с.

19. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації : [монографія] / М.І. Хавронюк. – К. : Істина, 2005. – 264 с.

20. Информационный бюллетень Межпарламентской ассамблеи. – 1996. – № 10.